

Моргун В. Ф.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
v.f.morgun@gmail.com*

АПРОБАЦІЯ МЕТОДИКИ СОЦІОМЕТРИЧНОГО КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ СТАВЛЕННЯ НАЩАДКІВ ДО ВИДАТНОГО ДІЯЧА

У статті наводиться опис і апробація авторської методики соціометричного контент-аналізу ставлення спільноти сучасних нащадків до видатної історичної постаті на прикладі українського педагога та соціального психолога зі світовим ім'ям А.С. Макаренка. Емпіричне дослідження розподілу авторів сучасного макаренківського збірника методом соціометричного контент-аналізу текстів виявило домінування амбівалентного ставлення «попутників» до спадщини великого педагога.

Ключові слова: *пам'ять про людину, методика соціометричного контент-аналізу ставлення нащадків до видатного діяча, типи нащадків: винищувачі, опоненти, попутники, поминальники, популяризатори, соратники, послідовники.*

Актуальність проблеми. Становлення та розвиток особистості в сучасному освітньому просторі, що охоплює весь життєвий шлях людини, має декілька психологічних особливостей. В *інституційному* аспекті освітній простір являє собою багаторівневу соціальну організацію, яка складається з *формальної* освіти (сітка різнорівневих і різнотипних освітніх закладів із єдиним освітнім стандартом), *неформальної* (мережа закладів додаткової освіти, які мають свободу у виборі змісту освіти), *інформальної* (неструктурована освіта через взаємодію зі штучним середовищем) та *інцедентальної* (спонтанна взаємодія із соціумом) освіти. В *субстанціональному* аспекті – визначається як можливість і наявність формування *особистісного простору* суб'єкта освітнього процесу [3; 12]. Зазначимо, що в багатовимірній теорії особистості, запропонованій автором, просторово-часові орієнтації є першим і фундаментальним інваріантом її структури [3; 7]. Тому є дуже актуальним, аби взаємодія сучасної молоді з такими видатними діячами, як В. Вернадський, Ю. Кондратюк, А. Макаренко та ін., не обмежувалася інцедентальною, випадковою освітою, а ставала якомога гарантованішою [2; 3; 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічними механізмами такого впливу є «хвильовий ефект» І. Ялома та близьке поняття «відображеної суб'єктності» В. Петровського.

«Тут йдеться про те, – зазначає Ялом, – що кожна людина, не знаючи і не думаючи про це, поширює навколо себе концентричні кола впливу, які можуть зачіпати інших людей протягом багатьох років, із покоління в покоління. Цей

вплив у свою чергу передається від одних людей до інших, як брижі на поверхні ставка... Ми можемо, нехай і без нашого відома, залишити десь частинку самих себе» – в своїх дітях, у своїх друзях, у творчих досягненнях тощо. Хвильовий ефект – це «продовження своєї істоти, можливе завдяки турботі, допомозі і любові, яку ми даруємо іншим людям» [13, с. 108, 111].

Потреба бути особистістю, згідно з А. і В. Петровськими, – це потреба існувати в інших людях, відбитися в них і вкласти в них частку свого Я. Без можливості залишити слід у душі іншої людини, без існування в пам'яті інших немає особистості. Із задоволенням цієї потреби пов'язаний феномен ідеального буття людини – «відображеної суб'єктності». В. Петровський визначає відображену суб'єктність як «буття кого-небудь в іншому і для іншого. Сенс твердження: «людина відображена в мені як суб'єкт» – означає, що я більш-менш чітко переживаю її присутність в значущих для мене ситуаціях... Відбиваючись в мені, суб'єкт виступає як активне, діяльне начало, яке змінює мій погляд на речі, що формує нові спонукання, що ставить переді мною нові цілі; підстави та наслідки його активності не залишають мене байдужим, значущі для мене» [11, с. 180].

Отже, виникає проблема психологічного виміру «хвильового ефекту», «відображеної суб'єктності», зокрема, у нащадків видатних діячів, історичних постатей.

Завдання даного дослідження:

1) дати опис авторської методики соціометричного контент-аналізу ставлення нащадків до видатного діяча;

2) провести апробацію даної методики на прикладі дослідження ставлення сучасників до спадщини українського педагога та соціального психолога зі світовим ім'ям А. С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу.

Автори методики та історія її розробки. Автор методики неодноразово стикався у персонологічних збірниках наукових праць із ігноруванням «героїв» цих збірників. Щодо прихильників, то ступінь прихильності є досить різною: від простого згадування прізвища («для ввічливості»), до ґрунтовного аналізу надбань видатного діяча та їх творчої розробки. Такий діапазон ставлення нагадує соціометричну мішень Я. Морено, яку автор спробував адаптувати для даного випадку. Для виявлення змісту ставлення або його відсутності (що говорить про «байдужість») сучасних авторів у персонологічних збірниках наукових праць можна скористатися методом контент-аналізу текстів (за Дж. Спідом, К.-Г. Юнгом). Отже, у 2018 році на кафедрі психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка автором запропонована методика, яка поєднує назви обох методів і вказує на нову сферу їх застосування: *методика соціометричного контент-аналізу ставлення нащадків до видатного діяча*.

Призначення методики. Термін «соціометрія» виник в кінці XIX ст. у зв'язку з описом можливих способів вимірювання соціального впливу одних груп людей на інші. Теоретичне й ідеологічне обґрунтування соціометрії як

методу пізнання та вимірювання соціальних явищ дав відомий американський психіатр і соціальний психолог Я. (Дж). Морено [10].

Предметна область соціометрії – емоційне ставлення людей у групах (симпатії, байдужість, неприязнь). Метод соціометричних вимірів дозволяє отримати інформацію про: соціально-психологічні відносини у групі; статуси людей у групі; психологічну сумісність і згуртованість у групі.

Соціометричні критерії формуються у вигляді запитань, відповіді на які служать підставою для встановлення відносин у групі. «Соціограма-мішень» – представляє собою систему концентричних кіл. У центральне коло потрапляють члени групи з максимальними виборами з боку інших. У периферійне коло – ті, кого не обирають. Отже, маємо графічну модель соціометричних статусів особистості: *зірки, бажані, ігноровані, ізольовані*.

У результаті соціометричного дослідження отримуємо відомості й узагальнену картину стану системи міжособистісних взаємин – *рівень благополуччя взаємовідносин* (РБВ). Високий РБВ – якщо «зірок» і «бажаних» у сумі більше, ніж «ігнорованих» та «ізольованих»; середній рівень благополуччя групи – у разі рівності («зірки» + «бажані») = («ігноровані» + «ізольовані»). Низький РБВ відзначається при домінуванні в групі осіб із низьким статусом (Морено, [10]).

Вперше формалізований *контент-аналіз тексту* застосував американець Дж. Спід, котрий 1893 року опублікував статтю «Чи дають тепер газети новини?». Він виміряв обсяг тематичних матеріалів газет у дюймах. Виявилось, що газети протягом трьох років стали приділяти більше уваги пліткам та скандалам, але менше – літературі, політиці та релігії.

Одиницями контент-аналізу можуть бути: окремі слова, теми, повідомлення, прізвища історичних діячів, політиків, видатних учених і діячів мистецтва (наприклад, *А. Макаренка*), судження, закінчена думка, логічний ланцюг (наприклад, *ступінь негативності-байдужості-позитивності ставлення нащадків А. Макаренка до його постаті та педагогічної спадщини або його статус*) [1].

Принципи побудови методики. За предметом і соціометричним критерієм – *ступенем негативності-байдужості-позитивності ставлення до постаті та спадщини видатної людини* авторська теоретична модель включає такі типи нащадків, які визначаються контент аналізом текстів наукових праць.

За негативним ставленням:

– *винищувачі* (заборонити і знищити, наприклад – пам'ятник Макаренку на центральній вулиці Харкова);

– *опоненти* (критики досвіду педагога, наприклад – Н. Крупська, Ю. Азаров);

за байдужим ставленням:

– *ігноранти* («пофігісти» – ігнорують все, що стосується педагога);

– *попутники* (з амбівалентним ставленням – можуть, наприклад, подати тези на макаренківську конференцію, але жодної згадки про педагога);

за позитивним ставленням:

– *поминальники* (згадують ім'я педагога серед інших, у списку);

- *популяризатори* (висвітлюють досвід педагога);
- *соратники* (апологети, втілюють досвід педагога у життя в канонічній формі, без змін);
- *послідовники* (творчо розвивають досвід великого педагога в сучасних умовах).

Одиниця виміру і надійність результатів.

Одиниця виміру – фрагмент тексту наукової праці, в якому йдеться про постать видатного діяча, з двома ознаками: ставлення до його спадщини (позитивне, байдуже, негативне) та причетність автора до її долі (від популяризації до подальшої розробки).

Надійність результатів перевіряється завдяки порівнянню з методом спостереження, аналізу продуктів діяльності, аналізу документів, оцінки незалежних експертів тощо. Можливе застосування математичних критеріїв.

Обґрунтованість методики. Забезпечується її відповідністю теоретичним моделям соціометрії Я. Морено, контент-аналізу текстів Дж. Спіда та авторської багатовимірної теорії особистості (див. докладніше: Моргун [6; 7]).

Бланк методики. Являє собою таблицю, де в двох стовпчиках зазначаються: 1) знак і рівень ставлення до спадщини видатного діяча; 2) змістовні характеристики контент аналізу причетності автора до спадщини видатного діяча (див. нижче табл. 1).

Таблиця 1.

Знак, рівень ставлення та змістовна характеристика контент-аналізу причетності до спадщини видатного діяча

Інструкція. Ознайомтеся з текстом наукової статті та визначте знак і рівень ставлення до спадщини *А. С. Макаренка* (у лівому стовпчику). Впишіть у відповідній графі конкретні ознаки причетності автора до спадщини видатного діяча (у правому стовпчику).

<i>Знак і рівень ставлення до спадщини видатного діяча</i>	<i>Змістовна характеристика контент-аналізу причетності до спадщини видатного діяча</i>
<i>за негативним ставленням</i>	
<i>винищувачі</i>	
<i>опоненти</i>	
<i>за байдужим ставленням</i>	
<i>ігноранти</i>	
<i>попутники</i>	
<i>за позитивним ставленням</i>	
<i>поминальники</i>	<i>двічі згадане прізвище серед інших в загальних списках</i>
<i>популяризатори</i>	
<i>соратники</i>	
<i>послідовники</i>	

Дослідник: _____

Досліджуваний (вказати повні бібліографічні дані джерела): _____

Місце проведення дослідження (місто, установа): _____

Дата: _____

Процедура дослідження. Контент-аналіз текстів персонологічного збірника проводиться за допомогою індивідуальних бланків.

Обробка і якісний аналіз результатів. Індивідуальні результати сумуються по кожній графі та зводяться у груповий бланк (всі автори збірника).

Якісний аналіз полягає в описі ієрархії отриманих результатів.

Надійність може перевірятися статистичними критеріями значущості відмінностей між рівнями ставлення в одній вибірці або для порівняння рівнів ставлення в різних вибірках (вікових, посадових, гендерних тощо).

Труднощі та обмеження у використанні методики. По-перше, невіршеним, поки що, є питання норм ставлення та відхилень від норм. Що ж робити – чекати цих норм чи запроваджувати методика? Звичайно – запроваджувати! Адже якщо вона буде проведена на певній вибірці, то можна, для початку, отримати «норму» цієї вибірки. Далі, за необхідністю, розширювати вибірку і уточнювати норму.

По-друге, ця, як і кожна текстова методика, не виключає певного прикрашування чи приховування деяких результатів. Для профілактики таких тенденцій можна перевіряти результати іншими методами (спостереження, аналіз продуктів діяльності, аналіз документів, свідчення незалежних експертів тощо).

Результати апробації методики соціометричного контент-аналізу ставлення нащадків до видатної історичної постаті на прикладі українського педагога та соціального психолога А. С. Макаренка.

Вчення про колектив А. Макаренка [4; 6; 8; 9] дуже близьке до положень соціально-психологічної теорії Я. Морено [10], зокрема: *соціальний атом суспільства* – це не окремий індивід, а їхнє співіснування; закон соціальної гравітації – *згуртованість колективу* пропорційна взаємопотягу учасників.

І згуртованість колективу на основі взаємних потягів учасників (за Морено), і прагнення до «мажорного», позитивного мікроклімату в колективі (за Макаренком) роблять особливо актуальною проблему ставлення нащадків до видатного діяча української педагогіки зі світовим ім'ям та їх типології. Цю проблему «соціометричної типології» порушує сам Макаренко, коли в коментарях про прототипи героїв «Педагогічної поеми» називає їх «ворогами», «попутниками», «друзями» [4].

Об'єктом дослідження є тексти матеріалів однієї з міжнародних макаренківських конференцій (Матеріали... [5]).

Судячи з тексту матеріалів, у вказаному збірникові надруковано праці 40 авторів. Згадують ім'я педагога лише... 14 осіб. У підсумку маємо такий розподіл авторів за колами «соціометричної мішені» в діапазоні «попутники – послідовники»: попутники в периферійному колі – 25 осіб (62,5 %);

поминальники – 1 особа (2,5 %); популяризатори – 7 осіб (17,5 %); соратники – 4 особи (10 %); послідовники, у центральному колі – 3 особи (7,5 %).

Якщо розташувати результати у вигляді «п'єдесталу пошани» (за ранговими місцями відповідно до числа нащадків), то маємо таку ієрархію (див. нижче табл. 2): **байдуже ставлення**: 1) попутники (62,5 %); **позитивне ставлення**: 2) популяризатори (17,5 %); 3) соратники (10 %); 4) послідовники (7,7 %); 5) поминальники (2,5 %). (Див. нижче табл. 2).

Таблиця 2.

Розподіл авторів матеріалів конференції, присвяченій А.С. Макаренку, за кількістю типів ставлення до видатного педагога і психолога

Ставлення до видатного діяча	Тип нащадків	Кількість осіб	у %
1. Байдуже	1. Попутники	25	62,5
2. Позитивне	2. Популяризатори (++)	7	17,5
	3. Соратники (+++)	4	10
	4. Послідовники (++++)	3	7,5
	5. Поминальники (+)	1	2,5

Як видно з отриманих даних, спостерігається низький рівень благополуччя у ставленні сучасників до великого педагога, оскільки байдуже ставлення (62,5 %) посідає перше місце та майже вдвічі перевищує позитивне (37,5 %). Якщо була б можливість визначити кількість сучасників із негативним ставленням, які не подавали матеріалів до збірника, то картина була б ще сумнішою.

Принаймні, з цього стає зрозумілим – чому світовий бестселер «Педагогічна поема» і досі не повернуто до шкільного курсу української літератури, чому й досі не вийшло українською мовою його автентичне видання (без купюр сталінської цензури) тощо.

Висновки та рекомендації:

1) запропонована автором методика соціометричного контент аналізу ставлення нащадків до видатного діяча дозволяє впорядкувати множину нащадків за такими соціометричними критеріями, як ставлення до певного діяча, його статус у громадській думці;

2) розподіл авторів досліджуваного збірника методом контент-аналізу текстів виявив домінування амбівалентного ставлення «попутників» до спадщини великого педагога А. Макаренка.

Рекомендації авторам і редакторам персоніологічних збірників наукових праць:

по-перше, авторам персоніологічних збірників не ігнорувати ту особу, прізвище якої фігурує на титульній сторінці і якій присвячено збірник;

по-друге, редакторам вдатися до жорсткішого відбору статей у персонологічні збірники, адже редакційна колегія завжди має право відхиляти ті матеріали, що не відповідають проблематиці.

Можна припустити, що за таких умов представників позитивного соціометричного діапазону в ставленні, зокрема, до спадщини Антона Макаренка, користуючись «принципом перспективних ліній» і враховуючи посилення уваги до міжнародних індексів цитування, у майбутньому стане значно більше, і статус видатного педагога і соціального психолога та рівень благополуччя відносин у громадській думці його нащадків зросте як в Україні, так і в усьому світі.

Список використаних джерел

1. Бурлачук Л. Ф. Контент-анализ // Словарь-справочник по психологической диагностике / Бурлачук Л. Ф., Морозов С.М.; отв. ред. С. В. Крымский. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 59-60.
2. Данилюк І. В. Історія психології в Україні: Західні регіони (остання чверть ХІХ – перша половина ХХ ст.) / І. В. Данилюк. – К.: Либідь, 2002. – 152 с.
3. Дзюба Т. М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навч. посіб. / Т. М. Дзюба, О. Г. Коваленко; авт. вступу, додатку і ред. В. Ф. Моргун. – К.: ВД «Слово», 2013. – 264 с.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 т. / А. С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983-1986.
5. Матеріали ХV Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічна особистість А. С. Макаренка на перетині освітніх парадигм» (м. Полтава, 10-11 березня 2016 р.) / за ред. проф. М. В. Гриньової. – Полтава, 2016. – 88 с.
6. Моргун В. Ф. Психологія особистості в педагогіці А. С. Макаренка. Факсимільний збірник праць 1988-2001 рр. – Полтава, 2002. – 84 с.
7. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики. Навч. посіб. / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – 3-е вид. – К.: ВД «Слово», 2013. – 464 с.
8. Моргун В. Ф. Педагогічна система А. С. Макаренка як профілактика делінквентності вихованців // Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навч. посіб. – К.: ВД «Слово», 2015. – С. 180-190.
9. Моргун В. Ф. Антон Макаренко – герой та ізгой української педагогіки / В. Ф. Моргун. – Полтава, 2018. – 34 с.
10. Морено Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено; пер. с англ. А. Боковикова. – М.: Академ. проект, 2001. – 384 с.
11. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
12. Роменец В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. [Монографія] / В. А. Роменец. – К.: Здоровья, 1989. – 192 с.
13. Ялом И. Вглядываясь в солнце: жизнь без страха смерти / И. Ялом. – М.: Эксмо, 2012. – 352 с.

**APPROACH OF THE METHOD
SOCIOMETRIC CONTENT ANALYSIS
ADVANTAGES OF SUPPLIERS TO THE PROMINENT FIGURE**

V. F. Morgun

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

v.f.morgun@gmail.com

The article gives a theoretical analysis of the content, emotional sign of experience and localization of other personality after death as human values, which are localized in its acts, creations and memories of descendants. The description and approbation of the author's method of sociometric content analysis of the attitude of the community of contemporary descendants to the outstanding historical figure is given on the example of the Ukrainian teacher and social psychologist with the world name A. C. Makarenko. An empirical study of the distribution of the authors of the modern makarenkov collection by the method of sociometric content analysis of texts revealed the dominance of the ambivalent attitude of the companions to the legacy of a great teacher.

The obtained results allow us to recommend: firstly, a more rigorous selection of articles in personological collections; secondly, in order to ensure that representatives of the positive sociometric range in relation to Makarenko's heritage, using the "principle of promising lines" and taking into account the increased attention to international citation indices, became as much as possible in the future, and his status and the level of well-being of relations in the public opinion of the descendants grew as in Ukraine and all over the world.

Key words: *memory of a person, method of sociometric content analysis of the ratio of descendants to a prominent person, types of descendants: fighters, opponents, companions, memorials, propagators, companions, consecutive .*